

Laatste man

Ander werk van Marc Reugebrink

Komgrond (gedichten, 1988) Lucy B. en C.W. van der
Hoogtprijs 1989 en Hendrik de Vriesstipendium 1987

Wade (gedichten, 1991)

Wild vlees (roman, 1998)

De inwijkeling (essays, 2002)

Touchdown (roman, 2004)

Het grote uitstel (roman, 2007) De Gouden Uil 2008

Menens (roman, 2010)

Het geluk van de kunst (essay, 2012) Prijs van de Provincie
Oost-Vlaanderen voor Letterkunde 2013, essay en monografie

Het Belgisch huwelijk (roman, 2014)

Het huis van de zalmen (roman, 2016)

Zout (roman, 2019)

De vrouw die niet bestond (roman, 2022)

Om honing gaat het niet (gedichten, 2023)

Marc Reugebrink

Laatste man

Amsterdam · Antwerpen
Em. Querido's Uitgeverij BV
2025

De auteur ontving voor dit boek een werkbeurs
van Literatuur Vlaanderen.

Copyright © 2025 Marc Reugebrink

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of
openbaar gemaakt, in enige vorm of op welke wijze ook, zon-
der voorafgaande schriftelijke toestemming van Em. Querido's

Uitgeverij BV, Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam.

Ook tekst- en datamining van deze uitgave is niet toegestaan
zonder schriftelijke toestemming van de uitgeverij.

Omslag Bart Heideman

Omslagbeeld Jack de Nijs/Penta Springs Limited/

Alamy Stock Photo

Foto auteur Saskia Vanderstichele

Binnenwerk Perfect Service, Reeuwijk

ISBN 978 90 253 2009 6 / NUR 301
www.querido.nl

Voor Hanna

*Die Vergangenheit führt einen heimlichen Index mit,
durch den sie auf die Erlösung verwiesen wird.*

– Walter Benjamin

Inhoud

o *II*

1 Rotterdam (1969)	17
2 Los Angeles (1976)	67
3 Londen (1981)	111
4 Haren (1992)	145
5 Oldenburg (2004)	183
6 Berlijn (2024)	217

O

Toen mijn vader op zijn sterfbed lag, een hoog ziekenhuisbed dat door het Groene Kruis was bezorgd, samen met een decubitusmatras die moest verhinderen dat hij doorligwonden zou krijgen, een matras verbonden met een apparaatje onder het bed dat continu zacht zoemde...

Toen duidelijk was dat hij niet lang meer te leven had, dagen nog misschien, misschien toch nog een paar weken, wij hielden bij zijn bed de wacht, ik had na mijn zus de hondenwacht en werd 's ochtends vroeg – het was januari en nog pikdonker buiten – afgelost door mijn moeder, die niet of toch slecht geslapen had, zo zag je aan haar gezwollen, rode gezicht, waarna tegen de middag, als ik inmiddels zelf weer uit een hazenslaapje was ontwaakt, wij alle drie – mijn moeder, mijn zus en ik – mijn veelal slapende vader verzorgden, mijn zus in de rol van de verpleegster die zij was, buiten de huisarts om de enige die in staat was hem injecties te geven met morfine, mijn moeder redderend, soms onnodig in de weer met kopjes die ze van de achterkamer naar de keuken droeg en even later weer van

de keuken naar de achterkamer, lege kopjes bedoeld voor thee of koffie, die soms ook werd gezet maar vaak koud stond te worden in de keuken, en ik door het grote achterraam wezenloos starend naar de vogels in de tuin, zijn tuin, jaar in, jaar uit beplant met de plantjes die hij eerst thuis, maar ook in de vensterbanken van het klaslokaal van de school waar hij al zolang ik wist les gaf, had opgekweekt tot ze in de grond konden...

Toen mijn vader op een nacht, zoals vaker gebeurde, plotseling ophield met ademen en ik in mijn stoel bij de schuifdeuren tussen voor- en achterkamer mijzelf voorhield dat zijn adem ook dit keer wel terug zou komen, dat dit niet het moment was waar ik, zonder het te willen, met iets van ongeduld op wachtte, waar iedereen zonder het te willen op wachtte, omdat het nu eenmaal gebeuren moest, omdat het gebeuren zou, omdat het onvermijdelijke onvermijdelijk is, en het lang duurde...

Toen hij lang niet ademde, het stil was in het hoge bed en ik ondanks mijzelf begon te tellen, tot twintig telde, tot vijfentwintig, tot dertig, en toen toch opstond en me naar het bed begaf en hij opademde en zijn ogen opende en mij zag en even glimlachte...

Toen vroeg mijn vader of ik van hem gehouden had. Dat vroeg hij.

Hij pakte mijn arm vast en vroeg: heb je van me gehouden?

En ik hield mijn adem in en keek, kort, slechts een klein moment, niet meer dan een ogenblik, langs hem

heen, keek naar de afbeelding van wat danseresjes van Degas, die hij ooit, met engelengeduld, op een spaanplaat had geplakt en die nu achter zijn bed aan de muur hing als was het een echt schilderij.

Ik keek weg. En hij zag dat ik wegkeek, dat ik aarzelde. En vervolgens knikte.

Ik knikte zonder hem aan te kijken.

Bij wat het laatste bezoek zou worden dat ik aan mijn moeder bracht, ik op een stoel naast het ziekenhuisbed dat de ZorgGroep Oost-Nederland had geleverd en dat maar net paste in het kleine, inpandige slaapkamertje in haar serviceflat, een slaapkamertje met een raam dat uitkwam op een veranda met zelf weer grote openslaande ramen, zodat ze toch nog de bomen kon zien die langs de spreng groeiden die naast het appartementencomplex stroomde, en zelfs, omdat het bed hoog was, de roze bloemen van de rododendron naast het bruggetje, maar niet het water zelf...

Bij wat de laatste keer zou zijn dat wij samen zaten, moeder en zoon, bijna dertig jaar nadat haar man, mijn vader, gestorven was, bijna twintig jaar nadat Aline, haar dochter, mijn zusje, bij een auto-ongeluk om het leven gekomen was en ik, zei mijn moeder, ik het enige was wat zij nu nog had, de enige was, de laatste, ik, die altijd het verst bij haar vandaan had gewoond, ook nu bijna drie uur had gereden om hier te raken en straks drie uur terug zou rijden met in mijn autospiegels het laatste licht dat in dit jaargetijde – het was

hoogzomer – nooit helemaal achter de horizon verdwijnt maar ook in de nacht nog vaag opgloeit...

Bij deze laatste keer, die voor mij op dat moment nog geen laatste keer was, ik zou twee dagen later met vrouw en kind terugkomen, ik ging terugkomen, dan had ze weer iets om naar uit te kijken, het was ver, maar ik zou terugkomen, natuurlijk zou ik terugkomen...

Bij deze allerlaatste keer dat ik haar in leven zag, keek mijn moeder mij aan nadat we een moment lang hadden gezwegen, haar ogen blauw als altijd, ik had verteld over onze dochter, over haar kleinkind, een kind waarvoor ze, zo zei ze altijd, alles had gedaan om langer te leven, als was ze zonder dat kind al eerder gestorven, waarvoor ze een streng dieet had gevolgd om haar door suikerziekte en hartproblemen geteisterde lichaam lang genoeg in leven te houden voor mijn dochter om zich haar te herinneren, straks, als ze er niet meer zou zijn, nu, nu ze zich haar wel zou herinneren, dacht ze, dacht ik niet?

Ik knikte en zweeg.

En ze keek me aan en zei...

Ze zei: 'Je bent toch wel een goede zoon geweest.'

Dat zei ze.

Ik was toch wel een goede zoon geweest.

Niemand heeft schuld.

I

Rotterdam (1969)

De bal was fluororanje. Het was een plastic bal, maar niet zo'n lichte, zo'n bal die bij het minste of geringste zuchtje wind, of zelfs bij een ook maar enigszins stevige trap meteen uit zijn baan vliegt, een zwabberbal waarvan je niet kunt voorspellen welke kant hij uit dwarrelt. Hij had gewicht. Het was een voetbal, met een omtrek van ongeveer zeventig centimeter, zoals het hoort. En hij woog misschien dan niet de vereiste 450 gram – misschien was het maar 400 gram, of zelfs 350 –, maar als je ertegen trapte, trapte je tegen iets. Er was weerstand. Er was het gevoel dat je richting kon geven als je de bal met de binnenkant van je voet raakte, of met de wreef – richting en snelheid. En als je het met de buitenkant van je voet deed, de bal haast aaide, zou hij een mooie curve krijgen, mooi als de ballen van Van Hanegem, 'de Kromme'.

De bal lag beneden. We konden hem duidelijk zien liggen in de op deze zondag verlaten bouwput direct naast het gebouw waarin wij op de derde verdieping onze zaal hadden. Op weekdagen zagen we door het grote raam mannen in blauwe overalls op steigers

klimmen, een enkele met wat lange ijzeren staven over zijn schouder als woog dat alles niks, een ander met in zijn mondhoek een sigaret, die met een emmer in zijn ene hand en een troffel in zijn andere balanceerde op een paar planken die tussen twee steigers als brug dienstdeden. Soms daalde uit de hemel ineens een grote betonnen plaat met aan de uiteinden roestig ogende uitsteeksels, zwevend in het niets, over het dak getild, wisten wij, door een kraan die aan de andere zijde van het gebouw moest staan. Dan hoorden we geroep, en beneden stond iemand met een walkietalkie die luidkeels aanwijzingen riep naar een paar mannen die nog wat lager stonden te wachten om het gevaarte de juiste plek te geven.

We konden daar lang naar kijken, Anton, Petertje, Jurriaan, Hans, Willem, Maarten, Kuno – nee, Kuno niet, Kuno was gekluisterd aan zijn bed, waarvan de hekken aan weerszijden vaak ook overdag omhoog stonden omdat hij anders uit bed zou vallen, zoals al een paar keer was gebeurd, en dan bijvoorbeeld zijn hoofd verwondde, zoals gisteren was gebeurd. Hij lag daar nu met een tulband, ‘net een oliesjeik’, had zuster Willy met een glimlach gezegd terwijl ze met één hand zijn gehavende hoofd liefdevol ondersteunde en met haar andere Kuno’s hoofdkussen wat opschudde. Zuster Willy was een engel.

‘Olieschijt,’ murmelde Frederik die in het bed naast Kuno lag en dus de eerste was die rook dat Kuno zijn bed weer eens ondergepoept had. Dat was overdag

redelijk goed te voorspellen en dus te voorkomen, want zodra wij Kuno rood zagen worden en er uit zijn door geelgroene korsten omgeven mond enkele diepe oeh-klanken opklonken, zodra hij met zijn voeten begon te trappelen en met beide handen rammelde aan de hekken rond zijn bed, de oeh's overgingen in aah's, wisten we dat er haast geboden was, riepen we zuster Willy, of zuster Babs, of zuster Carolien, sprintte Karel, die tegenover mij, net als ik, het dichtst bij de deur lag, 'Kuno! Kuno!' loeiend de gang op, waarna vrijwel onmiddellijk een van de zusters met wapperende verpleegstersschort om de hoek van de deur binnenstormde met in haar geheven hand een bedpan zonder deksel en op Kuno afrende als was ze een tennisster die een uiterste poging deed om een onhaalbare bal toch nog te retourneren. Wat vaak lukte. Het hek viel met een kletterend geraas omlaag, er werd met bruut geweld een arm onder Kuno's rug gestoken die zijn onderlichaam omhoogbracht, terwijl tegelijkertijd in één flitsende beweging de metalen bedpan onder zijn billen werd geschoven, net op tijd om de blubberige massa op te vangen die hoorbaar spetterend en broebelend uit Kuno tevoorschijn kwam, onstuitbaar uit hem opwelde als was het een natuurverschijnsel.

Tegen de scherpe geur bood dat alles geen soelaas, maar overdag konden we tenminste nog de gang op, naar het dagverblijf, naar het aan dat dagverblijf verbonden balkon, een smalle uitbouw van ongeveer vijf, zes meter lang en nauwelijks een meter breed, omge-

ven door een muurtje dat ongeveer tot aan mijn middenrif reikte. 's Nachts was ontsnappen niet mogelijk, en bovendien waren we dan meestal te laat, omdat voor iedereen de onheilspellende geluiden uit Kuno's bed heel goed deel konden uitmaken van een nachtmerrie van onszelf, een waaruit ontwaken weinig zin had, omdat 's nachts de zaal met de nu rond elk bed omhooggetrokken hekken in het schemerduister leek op een onderaards gewelf met kooien waarin wij zelf als dieren lagen te grommen en te kreunen. De gladgeboende vloer in het schaars binnenvallende licht uit de gang had nog het meeste weg van een onbegaanbare water- of ijsvlakte – een beeld waarvoor je zo snel mogelijk weer je ogen sloot. Ik had al eens gezien hoe uit de op de vloer verzamelde schaduwen gestalten oprezen die monsterlijke proporties aannamen, en had mijn gezicht in mijn kussen geduwd, ieder moment verwachting dat koude vingers me bij mijn schouder zouden grijpen en zouden binnendringen op plaatsen waar men niet binnen kan.

Omdat Kuno's noodkreten van de onze in onze slaap niet te onderscheiden waren, werden we vaak midden in de nacht pas wakker van het gemopper van nachtzusters die bij het boven Kuno's bed aangeknippte lampje doende waren besmeurde lakens onder zijn mager, met puistjes en onduidelijke plekken overdekte lijf weg te trekken, tot hij op het rode zeil lag dat in ieder bed onder de lakens lag en dat we allemaal hoorden knisperen en kraken zodra we even gingen verliggen.

We roken onmiddellijk de niet te harden stank, een geur die zo penetrant was dat het weleens is gebeurd dat Frederik begon te kokhalzen en met een wanhopig uitgebracht 'zustèèèr' zijn hele bed onderkotste, wat de nachtzusters, zuster Gaby en zuster Roelien, nog bozer maakte, en de lucht in de zaal nog ondraaglijker. Nu moest niet alleen eerst Kuno's achterwerk en vervolgens het rode zeil met harde hand geschrobd worden, maar dienden ook nog Frederik en zijn bed verschoond en de vloer gedweild, zodat het nog iets langer duurde voor we door de verstikkende, zurige rioollucht weer iets van een zeepgeur konden ruiken, het begin van onze verlossing, al zou het nog zeker tot het ochtendgloren duren voordat de stank helemaal verdwenen was.

Kuno kon niet praten. Veel meer dan wat onduidelijke keelklanken stootte hij meestal niet uit, al kon hij 'mama' en 'papa' zeggen als zijn ouders op het bezoekuur in de deur verschenen, maar ook die woorden klonken als waren het geluiden van het een of andere dier. Op zijn hoofd stonden wat verdwaalde plukjes haar; de rest was uitgevallen, of misschien trok hij zelf zijn haren uit. Aan zijn handen droeg hij meestal witte handschoenen, en soms, als het hem met zijn verkrampte vingers lukte zijn handschoenen uit te trekken, maakten de zusters zijn beide polsen met leren riemen aan het bedframe vast. Zonder die handschoenen en riemen krabde hij zijn eigen gezicht kapot, en omdat hij, eenmaal van alle belemmeringen bevrijd,

niet alleen aan zijn gezicht krabde, maar ook tussen zijn benen en zijn billen, ontstaken de wondjes in zijn gezicht. Hij had overal zweren.

Wij vermeden Kuno. We probeerden met elkaar te leven alsof hij er niet was, al moesten we dan steeds alert blijven voor een volgende uitbarsting. Ik deed mijn best om zijn waterige blauwe ogen niet te zien, die mij volgden als ik langs zijn bed liep, en als ik zelf in mijn bed vlak bij de deur lag, keek ik nooit in zijn richting. Hij lag schuin tegenover, in het derde bed gerekend vanaf de deur, tussen Frederik en Maarten. Anton lag recht tegenover hem en was vaak de eerste die alarm sloeg. Naast Anton, aan mijn kant van de zaal, lagen nog Petertje, Hans en Willem, die aan het raam lag en samen met Armin tegenover hem het beste zicht had op de bouwwerkzaamheden buiten. Naast Armin lag Jurriaan, en daarnaast dus Frederik. Direct naast mij lag de eerste week na mijn aankomst een wasbleke jongen met gitzwart haar. Ik heb zijn naam niet onthouden. Misschien heb ik zijn naam nooit gehoord. Hij werd op een ochtend weggereden en keerde niet terug. Het lege bed dat voor hem in de plaats kwam, werd een dag later ingenomen door Raymond. En we waren weer met twaalf.

Met elf, eigenlijk, elf plus Kuno.

We werden regelmatig weggereden. Het kondigde zich 's ochtends al aan, als de ochtendploeg binnenkwam met de thermometers en de olie. De thermometers lagen in een metalen bakje, dat samen met een

flesje helgele olie op een soort dienblad stond. Zuster Helga, en soms zuster Sprock, de hoofdzuster zelf, doopte de thermometers in het flesje olie. Na de eerste paar keren gaf ik er de voorkeur aan de thermometer zelf in te brengen. Dat mocht, als je eerst maar had laten zien dat je hem er diep genoeg in schoof. Maar er waren er ook die altijd gehoorzaam op hun zij lagen, de deken opengeslagen, de pyjamabroek tot onder de billen geschoven, en wachtten tot de zuster de thermometer inbracht. Armin, bijvoorbeeld, een kleine blonde jongen die snel in tranen was. Zachtzinnig ging dat niet. Bij Kuno al helemaal niet, die zich altijd verzette en daarbij soms een rauwe kreet slaakte. En of er altijd voldoende olie aan de punt zat, was maar de vraag. Ik had soms moeite om hem erin te krijgen, duwde dan maar de hele tijd met mijn wijsvinger op het uiteinde om te voorkomen dat het ding weer naar buiten kwam. In dat geval zou een van de zusters zich erover ontfermen en de thermometer zonder mededogen, zonder een extra drupje olie vooral ook, ruwweg naar binnen duwen.

Als de thermometers weer waren ingezameld, de temperaturen genoteerd op een blad dat hoofdzuster Sprock bij zich had, viel het verdict voor de dag. 'Armin Schneijder,' zei zuster Sprock, 'Maarten Busser.' En soms was ook mijn naam erbij: 'Martin Oonk. Na het ontbijt in bed blijven.'

Dan wist je het.

Je wist dat er geen ontbijt kwam, dat je werkeloos,

met je handen boven de lakens, zou toekijken hoe Karel tegenover zijn twee witte boterhammen, één met boterhamworst en één met dunne aardbeienjam, zou opeten, zijn beker melk zou leegdrinken en met de rug van zijn hand zijn mond zou afvegen. Niet dat je nog een hap door de keel gekregen zou hebben als het ook jou vergund was geweest om te ontbijten. Als je naam weerklonk, zat je keel potdicht. Een lichte misselijkheid kwam op. Niet zelden begon je te zweten, en in je maag rommelde het. Het was alsof ook jij als Kuno op ieder moment leeg kon lopen. Maar er diende zich niets aan. Wat in je binnenste in beweging kwam, werd uiteindelijk niet meer dan een kramp, een kramp die aanhield en die maakte dat je je spieren aanspande als hield je je gereed voor een slag of stoot of val, voor iets wat je met grote vaart op je af zag komen en wat met geen mogelijkheid te ontwijken was. Je behoorde tot een andere wereld. De zaal bood geen bescherming meer. De anderen ontweken je blik. Je was getekend. Men zou je komen halen en wegreiden, en hoe en wanneer je weer terug zou komen, óf je ooit nog terug zou komen, het was onzeker.

De ochtend werd wachten. Rondom kwam iedereen in beweging. Frederik wierp een tot een bal opgerolde sok naar Petertje tegenover hem. Karel verdween met Anton door de glazen deur naar de gang, een deur die Maarten, Armin en ik nauwlettend in de gaten hielden. Want door die deur kwamen straks De Andere Zusters, de zusters die geen naam hadden, de zusters